

DESPRE CYBELAE ȘI ADORATORII SĂI DE LA DROBETA

Mariana Balaci*

Cuvinte cheie: Cybelae, adoratori, colegiu religios, Magna Mater

Keywords: Cybele, worshippers, religious collegiums, Magna Mater

Credințele religioase ale unei comunități sunt importante de urmărit și de analizat pentru că astfel putem să conturăm mult mai corect imaginea acesteia, componența ei etnică, socială, culturală, dar ne oferă în același timp și informații prețioase legate de mentalul colectiv. În lucrarea de față atenția ne-am îndreptat-o spre cultul și comunitatea religioasă a *Cybelei*, divinitate microasiatică care, așa cum reiese din analiza materialelor epigrafice dar și sculpturale, s-a bucurat de sprijinul și implicarea unor credincioși care au lăsat informații importante despre aceste aspecte.

Divinităților adorate de către populația din Drobeta le-au fost ridicate atât monumente epigrafice (altare), cât și sculpturale (reliefuri, statui, statuete). Au fost adorate divinități greco-romane (*Jupiter, Minerva, Liber, Venus, Hercule, Pan, Priap, Hekate, Mercur*), divinități orientale (*Mithras, Jupiter Dolichenus*) ori divinități traco-dacice (*Cavalerii Danubieni*). Printre divinitățile adorate de către populația drobetană se găsesc și câteva pentru care erau constituite adevărate comunități și mai ales asociații cu rol religios care ne-au atras atenția. Mă refer la cele care se subscriu monumetelor votive dedicate zeiței *Cybele* sau *Magna Mater*, divinitate cunoscută de către populația din provincia Dacia.

Cultul lui *Cybele* este cunoscut în lumea antică ca fiind unul care se integrează ușor în normele vieții religioase urbane¹. Sărbătoarea acesteia dura câteva zile în luna martie și implica costuri destul de ridicate pentru organizarea publică a acesteia. Poate de aceea, pentru buna desfășurare a acestor festivități, în fiecare an, o serie de femei de bună condiție socială și economică erau atrase în organizare. Nu intrăm în descrierea cultului zeiței, nici a etapelor acestei sărbători anuale, dorim doar să evidențiem câteva aspecte legate de lăcașul de cult al acestei divinități.

* Universitatea de Vest Timișoara, b-dul. Vasile Pârvan, nr. 2–4, e-mail: mariana.balaci@e-uvr.ro

¹ Carbo Garcia 2012, 246.

La Drobeta au fost descoperite două inscripții votive ridicate ca adoratoare ale zeiței de către *Iulia Maximila* care reface porticul, probabil al templului dedicat lui *Cybele*² și *Abbucia Claudiana*³, nume cu rezonanță latină, dar în spatele cărora s-ar putea afla personaje de alte etnii⁴. Cele două femei de bună condiție socială erau adepți ale acestui cult, deși la Drobeta nu avem menționată în mod neechivoc nicio preoteasă a cultului lui *Cybele*. Interesantă este și o altă inscripție, din care se păstrează din păcate doar o parte mică din aceasta, deci informația este destul de trunchiată; facem referire la ea pentru că se pare că numele femeilor păstrate și înșiruite în inscripție probabil sunt cele ale unor femei implicate, în opinia lui Dumitru Tudor, într-un colegiu de cult⁵ (poate chiar a *Cybelei* și la Drobeta să avem o comunitate destul de importantă de femei adepți ale cultului Marii Zeițe, dar până în momentul de față nu este decât o simplă supoziție) sau cu caracter funerar. *Magna Mater* era slujită anual de un număr de patru preotese sau preoți, de aici și supoziția că aceste nume enumerate în inscripție ar fi de fapt componența acestui colegiu de cult. În provincii, preoții și colegiile dedicate *Magnei Mater* erau subordonate *quindecimvirilor*⁶.

În general, cultul zeiței *Cybele* este prezent în orașele-port ale Imperiului roman. Aceste orașe, avantajate geografic și implicit financiar, ofereau posibilitatea prin particularitatea lor socio-economică de a organiza serbările legate de acest cult⁷. Acestea sunt realitățile epigrafice care vorbesc despre prezența adoratorilor lui *Cybele* la Drobeta. Mai mult, indirect putem vorbi de existența unui templu aici și poate chiar a unui colegiu religios.

La nivelul Daciei romane poate fi identificat un alt oraș unde cultul acestei divinități a avut o susținere importantă din partea comunității și, mai ales, a unor persoane care au susținut și financiar ceremoniile publice și posibilele temple ridicate pentru adorarea lui *Cybele*. Mă refer aici la *Apulum*⁸, oraș de asemenea important nu doar din punct de vedere militar, dar și din punct de vedere economic, datorită numărului mare de oameni prezenți de fapt în cele două orașe și a controlului pe care acestea le aveau asupra comerțului care se desfășura pe Mureș în perioada romană, a minelor de la *Alburnus Maior* și a altor resurse locale.

Alături de această divinitate, din cercetările arheologice efectuate la Drobeta au provenit și câteva statui ori statuete, unele realizate în mărime naturală, însă

² IDR II, 26.

³ IDR II, 27.

⁴ Carbo Garcia 2012, 254.

⁵ IDR II, 77, este vorba despre Valeria Licinna, ...ae Phoebea, ...Paula...

⁶ Rieger 2009, 15.

⁷ Rieger 2009, 17–18.

⁸ Carbo Garcia 2012, 254.

majoritatea în stare fragmentară. Nu vom insista nici asupra acestora în totalitate, ci doar dorim să atragem atenția că printre aceste monumente votive sculpturale se regăsesc și fragmente de statui de dimensiuni deloc de neglijat, ceea ce ne conduce la ideea că acestea dispuneau în acele vremuri de lăcașe de cult unde erau expuse și adăpostite. Astfel, suntem de părere că statuile ce reprezintă pe *Jupiter*, *Jupiter Dolichenus*, *Venus*, *Minerva* puteau fi adăpostite în temple care le erau dedicate.

Atenția ne-a fost reținută de către statuia fragmentară a lui *Venus*, realizată din marmură și care nu mai păstrează decât torsul zeiței⁹. Luăm în discuție această statuie a lui *Venus* pentru că ea considerăm că poate fi pusă în legătură cu subiectul nostru (Fig. 1). De altfel, în toate provinciile romane reprezentările lui *Venus* în marmură și mai ales în mărime naturală sunt foarte rare. Atât *Venus* cât și *Cybele* sunt adorate ca principale divinități feminine care ocrotesc fertilitatea, viața, și ca atare nu trebuie să ne surprindă dacă ar fi adorate împreună în același templu. În scrierile lui Lucrețiu ele apar împreună, mai mult, ele se completează, iar *Cybelae* o dublează pe *Venus* din punct de vedere literar-funcțional¹⁰.

Realitatea literară este dublată de realitatea arheologică în ceea ce privește această adorare a celor două zeițe într-un lăcaș comun. În templul dedicat lui *Cybele* de pe Palatin, de asemenea, se afla o statuie a lui *Venus*, iar în cel din Ostia se cunosc trei statui ale lui *Venus*. De altfel *Venus* nu este singura divinitate care apare reprezentată în templele lui *Cybele*. În *attideum*-ul sanctuarului din Ostia apare sculptată figura lui *Pan*¹¹, iar la Romula, cât și la Tomis posibil să apară pe un relief alături de *Cavalerul Trac*¹².

Opinia noastră este aceea că și la Drobeta *Venus* și *Cybele* se află într-o legătură cu caracter religios și posibil ca aceste două divinități să fi fost adorate într-un spațiu sacru comun sau cel puțin alăturat. Susținem acest lucru pentru că acest tors al zeiței *Venus* provine din săpăturile mai vechi din castru și din preajma sa, la fel ca alte elemente sculpturale și cu posibil rol arhitectonic care le poziționăm în cadrul cultului *Cybele*-i. Postamentele de care vom discuta mai jos provin din săpăturile mai vechi ale lui Gr. Tocilescu, acesta efectuând în mai multe campanii cercetări arheologice în castru și în apropierea acestuia¹³. Iată că putem să susținem o legătură de contextualitate și de descoperire între proveniența statuii lui *Venus* și a acestor postamente, vreo 3 la număr, găsite de Tocilescu și încă unul care a ajuns în timp în preajma

⁹ Antal 2016, catalog, nr. 98, 195 cu bibliografia anterioară.

¹⁰ Steward 1970, *passim*.

¹¹ Rieger 2009, 23.

¹² Berciu, Petolescu 1976, 4.

¹³ Cf. D. Tudor 1976.

fostei Garnizoane militare din Drobeta Turnu Severin. În câteva orașe din Dalmatia, această adorare a lui *Cybelae* și a lui *Venus* este una susținută de dovezi epigrafice¹⁴.

Un aspect important legat de cultul zeiței *Cybele* îl reprezintă *taurobolium*-ul. Acesta s-a impus mai ales începând cu epoca Antoninilor când acest cult al zeiței este supus unor transformări importante¹⁵. Astfel, în timpul riturilor legate de sărbătoarea *Cybelei* era sacrificat un bou cu vârsta de 6 ani care asigura astfel fecunditatea¹⁶. La Drobeta au fost descoperite mai multe postamente cu reprezentarea unui cap de bou legat pe frunte cu o *taenia* și încadrat de câte doi lei¹⁷. Leii sunt animalele zeiței, ei o însoțesc mai ales când ea este așezată pe tron, iar leii o flanchează ca într-un gest de protecție. Ca și realizare artistică putem spune că aceste postamente se înscriu în categoria produselor de artă provincială, se observă că sunt redată destul de corect din punct de vedere anatomic animalele (Fig. 2–4). Posibil ca aceste postamente să fi făcut parte din categoria monumentelor cu rol arhitectonic utilizate astfel la părți componente ale lăcașului de cult.

Drobeta este singurul oraș din Dacia romană care a avut legături comerciale cu lumea romană înainte de cucerire și rămâne în relație directă cu lumea romană și după părăsirea oficială a Daciei de către romani. Perioada de maximă extindere a acestui cult în lumea romană o reprezintă intervalul secolelor II-IV. Foarte multe lucruri despre templele *Cybelei* nu se cunosc, ceea ce este un lucru general acceptat îl reprezintă scara monumentală amenajată asemeni unei tribune și care putea să coboare până în apropierea unei ape și urca spre o platformă sacră.

Un alt element important îl reprezintă porticul care poate fi al templului sau al unei anexe a acestuia. Într-o inscripție de la Drobeta, *Iulia Maximilia* este cea care s-a preocupat de facerea/ refacerea acestuia. Mai multe inscripții care provin din Salona menționează diverși indivizi care reconstruiesc ori ridică un altar extinzând templul pe cheltuiala lor¹⁸. Cert este că sunt poate cele mai numeroase informații despre refaceri pe propria cheltuială a unor temple. Considerăm că în această situație nu greșim când spunem că cei care se înscriu printre adoratorii acestui cult sunt persoane bogate, influente, care fără ezitare contribuie la frecvențele reparații ale acestor lăcașe de cult. De asemenea, putem să mai spunem că nici nu sunt puțini cei care participă la diversele ceremonialuri legate de cultul lui *Cybele*. Din cele 10 inscripții de la Salona care

¹⁴ Brčić 2018, 385, 390–391.

¹⁵ Glavičić 2013, 13; van Haepereen 2011, 470.

¹⁶ Brčić 2017.

¹⁷ Bărcăcilă 1932, 257.

¹⁸ CIL III, 14243.

menționează refaceri ale lăcașelor de cult ale *Cybelei* sunt cele care apar amintite ca și *aedes* (5–6), *fanum* (2), *templum* (2)¹⁹.

Până în prezent, din analiza a ceea ce am prezentat mai sus suntem de părere că acest cult frigian al *Cybelei* are implicații mult mai profunde, nu doar în sfera religioasă, ci și în cea socială și chiar economică. O divinitate micro-asiatică care are un templu, o comunitate de adoratori dispuși să contribuie financiar anual pentru desfășurarea pe parcursul a mai multor zile a ritualului specific este o comunitate care își permite să facă acest lucru, își dorește să contribuie la extinderea acestui cult și la creșterea numărului de adoratori. Implicațiile femeilor în tot ce presupune organizarea, susținerea și derularea cultului zeiței *Cybele* sunt susținute de mărturii epigrafice și arheologice la Drobeta. Considerăm că nu greșim când susținem ideea că implicarea femeilor în manifestările religioase publice ca în cele specifice lui *Cybele* care se desfășurau în fiecare an în localitățile unde era adorată această divinitate, poate fi privită ca fiind una dintre implicațiile religioase, sociale și economice ale matroanelor în practicarea cultelor publice²⁰. Este o modalitate destul de rară de a se implica public în activitățile comunității și de a-și expune chiar și numele pentru o cauză în care cred și pe care o susțin nu doar la nivel personal, ci chiar și ca membre ale unor familii cu un statut social privilegiat.

Dacă ne referim la prezența unor preotese ale lui *Cybele*, atunci putem vorbi despre o divinitate feminină nu foarte rară în religia romană, care se bucură de astfel de femei implicate în ritualul specific. De obicei, în religia romană se vorbește despre preoți bărbați care parcurg ritualuri specifice, prezența femeilor fiind destul de limitată și întâlnită doar în cazul puținelor divinități în general feminine²¹.

Privitor la etnia celor care apar pe inscripțiile descoperite la Drobeta, indiferent de calitatea lor, se observă că aproape 2/3 (21 de nume) dintre ei poartă nume de origine greco-orientală²². Iată o comunitate consistentă de persoane care provin din spațiul greco-oriental al Imperiului, venită cu diverse afaceri ori prin căsătorie, ori urmându-și patronul. După greco-orientali se situează numeric illirii²³ și implicit norico-pannonicii²⁴ (4 nume), ita-

¹⁹ Sasel-Kos 1994, 785.

²⁰ Raepsaet-Charlier 2018, 203 cu toată literatura antică pe care o menționează în favoarea acestei idei.

²¹ Raepsaet-Charlier 2018, 204–205, 212.

²² M. Valerius Alexander, Asclepia Chrona, Asclepius Asclepiades, Antonia Calliste, Strato, M. Minicius Symphorus, Diogenes Moschi, P. Ael. Diophantus, Epipodius, Aelia Eutychia, Eutyches, Ael. Helpizon, Laudicae Syra, Primus Ael. Ionicus, Kallingenia, Philetus, Iulia Philumene, Phoebus, Aurelia Calliroe, Aelia Amnis, Aurelius Heraclitus.

²³ Liccaius Vinentis, Linda Severus, Senecius Surus și Ulcudius Baedari.

²⁴ Sabina Lambrionis, Flavia Valentina născută la Sirmium, C. Iul. Sabinus, C. Iul. Naesus Sabinus.

licii²⁵ (3), apoi celții²⁶ (2) și semiții²⁷ (2) și un reprezentant cu nume tracic (C. Iul. Melcidianus).

Deci, dintre aceștia, cine sunt cei care se închină lui *Cybele*?

BIBLIOGRAFIE

Antal 2016,

A. Antal, *Venus Cult in Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2016.

Bărcăcilă 1932,

Al. Bărcăcilă, *Noui monumente funerare din Drobeta, cu însemnarea descoperirilor anterioare*, în AO, 11, 1932, 231–267.

Berciu, Petolescu 1976,

D. Berciu, C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1976.

Brčić 2017,

V. I. Brčić, *The Taurobolium and Criobolium in Dalmatia*, în *Illirica Antiqua. In honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb, 2017, 381–400.

Brčić 2018,

V. I. Brčić, *Venus et Cybele – Matres Romanorum*, în M. M. Bradač, D. Demicheli, eds., *The Century of the Brave*, Zagreb, 2018, 385–396.

Carbo Garcia 2012,

J. R. Carbo Garcia, *Women and Oriental Cults in Roman Dacia*, în *StAA*, 18, 2012, 245–279.

Glavičić 2013,

M. Glavičić, *The Cults of Ancient Senia*, Zadar, 2013.

van Haeperen 2011,

F. van Haeperen 2011, *Les acteurs du cult de Magna Mater à Rome et dans les provinces occidentales de l'Empire*, în St. Benoist et alii, eds., *Figures de l'empire, fragments de mémoire. Pouvoirs et identités dans le monde romain imperial*, Lille, 2011, 467–484.

Rieger 2009,

A. K. Rieger, *Tradition locale contre unité supra-régionale: le culte de Magna Mater*, în *Trivium*, 4, 2009, ediție online <http://journals.openedition.org/trivium/3362>, accesat 20.08.2021.

²⁵ Iulia Maximilia, Abuccia Claudiana, Lupus.

²⁶ Valerius Vivibius și L. Samognatius, trever.

²⁷ P. Ael. Iada și Cn. Aemilianus.

Raepsaet-Charlier 2018,

M. Th. Raepsaet-Charlier, *La place des femmes dans la religion romaine: marginalization ou complémentarité? L'apport de la théologie*, în Pilar Pavón, ed., *Marginación y mujer en el Imperio Romano*, Roma, 2018, 201–222.

Šašel-Kos 1994,

M. Šašel-Kos, *Cybele in Salona. A note*, în *L'Afrique, la Gaule, la Religion à l'époque romaine. Mélange à la mémoire de Marcel Le Glay*, Y. Le Bohec, ed., Collection Latomus 226, Bruxelles, 1994, 780–791.

Steward 1970,

D. J. Stewart, *The Silence of Magna Mater*, în *HSCPh*, 74, 1970, 75–84.

Tudor 1976,

D. Tudor, *Obiecte de metal din Drobeta, descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu și Gr. Tocilescu*, în *Drobeta*, 2, 1976, 117–137.

ON CYBELAE AND HER WORSHIPPERS IN DROBETA

Abstract

It is important to approach and analyze the religious beliefs of a community as so we can draw much more correctly the image of this one, its ethnic, social, and cultural structure, but also find up precious data on the collective mentality. Cybele's cult and religious community are referred to in the present work, for this micro-Asiatic goddess joined the support and involving of certain faithful who let important information on these aspects, as the analyze of both the epigraphic and sculptural materials let us know. The epigraphic data prove that a place of worship existed in Drobeta, the portico of which was reconstituted by a matron, a financial and probably social too well positioned one. In analyzing the materials of Cybele's cult I referred also to the pedestals carrying images of a head of a bull or a ram with a band of taenia on the front, placed between two lions. I do consider that Cybele worshipping might be connected to another goddess, Venus precisely, as we know that they were worshipped especially in Dalmatia. Finally, I may remind of a deeper feminine involving within the religious community who worshipped Cybele, far from what we know on the other worshipped divinities in Drobeta.

Fig. 1. Statuetă fragmentară a lui Venus (după Antal 2016). /
A fragmentary statue of Venus (according to Antal 2016).

Fig. 2–4. Postamente cu reprezentarea capului de taur sau de berbec dispus
între doi lei (foto: Mariana Balaci). / Pedestals carrying the image of the head
of a bull or a ram, placed between two lions (photo: Mariana Balaci).